

Klaudy K. 2014. Újabb kutatások az aszimmetria hipotézis bizonyítására. In: Bárdosi V. (szerk.) *Szövegalkotó gyakorlatok, nyelvteremtő praktikák*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 113–121.

Újabb kutatások az aszimmetria hipotézis bizonyítására

KLAUDY KINGA

egyetemi tanár, ELTE BTK, Fordító- és Tolmácsképző Tanszék

Abstract: The paper describes new developments in justification of asymmetry hypothesis. The asymmetry hypothesis (AH) claims that in comparative bidirectional translation analysis explicitations performed by translators in one direction are not counterbalanced by implicitation in the opposite direction, because translators prefer operations involving explicitation, and do not perform optional implicitations. As all other hypotheses, the AH also requires verification by investigating different language pairs and translation directions. The paper gives an overview of recent research on the asymmetry hypothesis (Denturck 2012, Becher 2011, Pekkanen 2007, Konsalova 2007, Kamenicka 2006), and describes in detail three of them: Denturck's work on French-Dutch and Dutch-French translation, Becher on English-German and German-English translation and Konsalova on Czech-German and German-Czech translation.

Keywords: asymmetry hypothesis, explicitation, implicitation, verification

1. Kreativitás és explicitáció

Konferenciánk egyik címszava a „nyelvteremtő praktikák” a beszédtevékenység kreatív jellegére utal. A fordító, aki másodlagos szövegalkotó, kevesebb szabadságot engedhet meg magának, mint az eredeti mű szerzője, de kreativitásra a fordításban is nagy szükség van, hiszen több a kötöttség is, és a kötöttségekkel való birkózás is kreativitást igényel.

Az egyik ilyen kreatív művelet az explicitáció, amely mint lehetséges fordítási univerzálé az utóbbi évtizedben a fordítástudományi kutatások központjába került. Nézzünk példát az explicitációs műveletekre Jonathan Franzén *Strong Motion* című regényének magyar fordításából:

Angol FNY: She and her friends would continue to bounce their ball from square to square. (Franzén, J. *Strong Motion* = 14 szó, 64 karakter, 76 betűhely)

Magyar CNY: Persze ettől még Eileen és a barátnői többnyire egyáltalában nem zavartatták magukat, és nyugodtan ütögették tovább a labdát egymásnak. (Bart I. *Rengések* = 19 szó 117 karakter, 135 betűhely)

Látjuk, hogy a magyar fordításban nőtt a szószám (14<19), a karakterszám (63<117) és a betűhelyek száma is nőtt (76<135). Nézzük, milyen explicitációs műveletekkel érte el a fordító ezt a növekedést?

Angol eredeti	Magyar fordítás	Alapművelet	EXP/IMP
∅	persze ettől még	betoldás	EXP
She and her friends	Eileen és barátnői	konkretizálás (személyes névmás konkretizálása tulajdonnévvel)	EXP
∅	többnyire egyáltalán nem zavartatták magukat	betoldás (új mondat-egység betoldása)	EXP
would continue to bounce	nyugodtan ütögették tovább	helyettesítés (fázisige <i>continue</i> helyettesítése határozószavakkal <i>nyugodtan, tovább</i>)	EXP
their ball	a labdát	kihagyás (birtokos névmás kihagyása)	IMP
from square to square	egymásnak	jelentések felcserélése (szituatív helyettesítés rövidebb szóval)	IMP

1. táblázat
Explicitációs/implicitációs műveletek a fordításban

A fenti műveletek vizsgálatakor három dolgot figyelhetünk meg: (1), az explicitáció többféle művelet összefoglaló neve: pl. betoldás, konkretizálás (2) az explicitáció együtt jár az implicitációval, amelynek szintén többféle megnyilvánulása lehet: birtokos névmás kihagyása, jelentés felcserélése, (3) az explicitáció és implicitáció átfogó kategória: valamennyi alapművelet együtt jár explicitációval vagy implicitációval. Az alábbi példában például több az implicitációs jellegű alapművelet, így csökken a szószám, mégha a karakterszám a testesebb magyar szavak miatt megnövekszik is.

Angol FNY: Sometimes when people asked Eileen Holland if she had any brothers or sisters, she had to think for a moment. (Franzén, J. *Strong Motion* 20 szó, 113 karakter, 136 leütés)

Magyar CNY : Néha előfordult vele, hogy ha megkérdezték tőle, vannak-e testvérei, Eileen Hollandnak egy kicsit gondolkodnia kellett a válaszon. (Bart I. *Rengések* 17 szó, 134 karakter, 154 leütés)

Angol eredeti	Magyar fordítás	Alapművelet	EXP/IMP
Sometimes	néha előfordult vele	betoldás	EXP
when people asked	hogya ha megkérdezték	kihagyás (people felcserélése T3-al)	IMP
Eileen Holland	tőle	generalizálás (tulajdonnév felcserélése személyes névmással)	IMP
if she had any brothers or sisters	vannak-e testvérei	összevonás (rokonsági nevek esetében)	IMP
she had to think for a moment	Eileen Hollandnak egy kicsit gondolkodnia kellett	konkretizálás (személyes névmás fordítása tulajdonnévvel)	EXP
∅	a válaszon	betoldás	EXP

2. táblázat

Alapműveletek és explicitációs/implicitációs műveletek

Blum Kulka 1986-ban felállított explicitációs hipotézisének bizonyítására nagy lehetőségeket nyújtott a párhuzamos és összehasonlítható fordítási korpuszok építése (Baker 1995), és napjainkban már sok nyelvpárról és sok fordítási irányról vannak autentikus nyelvi adatokra támaszkodó eredmények, melyek az explicitációs műveletek univerzális jellegét bizonyítják. Ezeket itt említési szinten sem fogom felsorolni, mert akkor másra nem jutna hely.

2. Az aszimmetria hipotézis

Viszonylag újabb keletű a másik hipotézis, az aszimmetria hipotézis amelyről magyarul először 2000-ben tartottam előadást a székesfehérvári MANYE kongresszuson (Klaudy 2001), angolul pedig 2001-ben volt alkalmam kifejteni a koppenhágai III. EST (European Society for Translation Studies) konferencián. Az ezután következő években Károly Krisztinával közösen több empirikus kutatást végeztünk az aszimmetria hipotézis bizonyítására, ebből egyet publikáltunk (Klaudy és Károly 2005), a többit nemzetközi konferenciákon mondtuk el (Klaudy és Károly 2004, 2007). Ezekről összefoglaló áttekintést adtam 2009-ben a Nida-emlékkönyvben.

Az aszimmetria hipotézis lényege, hogy aszimmetrikus viszonyt feltételezünk az explicitációs és implicitációs műveletek között. A fordítási műveletek

aszimmetriáját természetesen csak a kétirányú fordításkutatásban lehet megvizsgálni. Ha pl. angol magyar irányban explicitáció magyar angol irányban implicitáció mutatható ki, akkor szimmetrikus viszonyról beszélünk. Tehát ha angolról magyarra szintemelő fordítást végzünk, míg magyarról angolra szintsüllyesztő fordítást végzünk akkor szimmetrikus a viszony. Vagy ha angolról magyarra fordításkor konkretizáljuk az idéző igéket, és magyarról angolra generalizáljuk őket, akkor szimmetrikus a viszony. Ha viszont az explicitációval az egyik irányban nem jár együtt implicitáció a másik irányban, akkor aszimmetrikus a viszony. Ha ki tudjuk mutatni, hogy a fordítók bármely irányban dolgoznak, mindig előnyben részesítik az explicitációt az implicitációval szemben, akkor ezzel közvetve bizonyítani tudjuk az explicitáció univerzális jellegét.

Mind az explicitációt mind az implicitációt gyűjtőfogalomnak tartom, mely több műveletet foglal magában, mondhatnám úgy is, hogy több ellentétes műveletpárt: kihagyás vs. betoldás, felemelés vs. lesüllyesztés, konkretizálás vs. generalizálás. Károly Krisztinával végzett közös kutatásunkban három művelet-pár aszimmetriáját vizsgáltuk: az idéző igék konkretizálása és generalizálása, a grammatikai kategóriák betoldása és kihagyása, tagmondatok lesüllyesztése és felemelése. Ezek mind manuálisan végzett vizsgálatok voltak, és azon a kis korpuszon, amit vizsgáltunk valóban megállapítható volt, hogy a konkretizálás gyakoribb mint a generalizálás, a betoldás gyakoribb mint a kihagyás, és a felemelés gyakoribb mint a lesüllyesztés, tehát a fordítók jobban szeretnek explicitálni mint implicitálni (Klaudy 2009).

3. Nemzetközi kutatások az aszimmetria hipotézis igazolására

Mivel Magyarországon még mindig nincs fordítási korpusz, gépi eredményekkel nem dicsekedhetünk, de az aszimmetria hipotézis megragadta a nemzetközi tudományos közvélemény figyelmét. Ezt akkor vettem észre, mikor néhány évvel ezelőtt az idézettségi adatokra volt szükségem, és elkezdtem az interneten keresgélni. Örömmel vettem észre, hogy többen is próbálkoznak az aszimmetria hipotézis bizonyításával különböző nyelvpárokban és különböző műfajokban. Mind az explicitációs hipotézissel, mind az aszimmetria hipotézissel foglalkozó tanulmányaimra ill. Károly Krisztinával közösen írt tanulmányukra sok nemzetközi hivatkozást találtam.

Miért lehet az aszimmetria hipotézis érdekes a fordításkutatók számára, mit lehet itt bizonyítani vagy cáfolni? Az explicitációs hipotézist Blum Kulka állította fel, de a fordítástudományi enciklopédiába én írtam a tipológiát (1998, 2008), és ott a kötelező, opcionális és pragmatikai explicitáció mellett felvettem egy negyedik típust a fordítás-specifikus explicitációt, amelynek magyarázata magában a fordítás tényében rejlik. Ennek létét sokan megkérdőjelezték, sőt azt is szememre vetik, hogy nem adtam példát, ami igaz.

Az aszimmetria hipotézis pedig úgy cáfolható, ha a kutató nagyobb kétirányú korpuszon kimutatja, hogy a kétirányú egybevetésben éppen annyi implicitációt, azaz kihagyást, generalizálást begöngyölítést, lesüllyesztést talál mindkét irányban, tehát az explicitációs műveletek száma nem múlja felül az implicitációs műveletek számát. Ezeket a vizsgálatokat bármely nyelvpárban, bármely regiszterben érdemes elvégezni, mindegyik új vizsgálat árnyalja a képet a tudatos és ösztönös fordítási műveletekről és azok univerzális jellegéről.

Az alábbiakban táblázatban fogom szemléltetni azokat a kutatásokat, amelyek valamilyen módon reflektálnak az én kutatásaimra, és megerősítik vagy cáfolják az aszimmetria hipotézist. A legfrissebb kutatásból kiindulva haladok a régebbiek felé. Az alábbi szerzők közül ennek a dolgozatnak a terjedelmébe csak három kutatás ismertetése fér bele: Denturck (2012), Becher (2011) és Konsalova (2007).

Szerző	Oda	Vissza	Műfaj	Mit vizsgál?
Denturck (2012)	holland–francia	francia–holland	szépirodalom	oksági viszony
Becher (2011)	német–angol	angol–német	banki jelentés	kötőelemek
Konsalova (2007)	cseh–német	német–cseh	népszerű történelem	VP vs PART, INF, DEVERB
Pekkanen (2007)	angol–finn	finn–angol	szépirodalom.	visszatérő opcionális eltolódások
Kamenicka (2006)	angol–cseh	(-)	szépirodalom	EXP/IMP

3. táblázat

Nemzetközi kutatások az aszimmetria hipotézis igazolására

4. Kísérlet az AH igazolására holland– francia és francia–holland korpuszon

Denturck holland–francia korpusza: 237 000 forrásnyelvi szó, francia-holland korpusza 300 000 forrásnyelvi szó. Szépirodalmi szövegekben vizsgálja, hogy az oksági viszony explicitebbé válik-e a fordításban. Sajnos az oksági viszony nemcsak oksági kötőszavak révén jut kifejezésre, viszont így szépen kirajzolódik a nyelven belüli explicitésségi skála az oksági kötőszótól a jelöletlen viszonyig. Ahogy haladunk lefelé a példamondatokon az oksági viszony egyre implicittebbé válik. Végülis a szerző kénytelen volt manuálisan számolni, mert az implicit oksági viszonyt gépi lekérdezéssel nem tudta vizsgálni.

1. Itthon maradtam, mert esik az eső – oksági kötőszó.

2. Itthon maradtam az eső miatt – oksági névutó.
3. Esett, és itthon maradtam – nem oksági kötőszó.
4. Itthon maradtam az eső alatt – nem oksági névutó.
5. Esett. Itthon maradtam – nincs viszonyelölő (Denturck 2012:217.ford:KK)

Oksági viszony	Holland–francia irány	Francia–holland irány
Explicitció	12.6% (61)	33.5% (203)
Implicitáció	22.5% (123)	16.8% (85)

4. táblázat

Az oksági viszony explicittségének változása a fordításban (Denturck 2012)

Számításai alapján Denturck a következő megállapításokat teszi (1) Oksági kötőszavak gyakrabban kerülnek be a fordításba francia–holland irányban, mint fordítva. (2) A fordítók oksági kötőszavak hozzáadásával explicittebbé teszik a franciából hollandra fordított szöveget. (3) A holland-francia fordításban az oksági kötőszók eltűnnek és implicittebbé válik az oksági viszony kifejezése.

Denturck mégsem érzi igazoltnak az aszimmetria hipotézist. Igaz, hogy francia-holland irányban jóval több volt az explicitáció, mint holland-francia irányban, de ezt a szerző nem fordítói stratégiákkal, hanem a holland nyelvi rendszer sajátosságával magyarázza, ugyanis autentikus (nem fordítási) holland és francia szövegek egybevetése ugyanezt a különbséget mutatta ki. Ez az eredmény is azt mutatja, hogy a nyelvi rendszer által indukált explicitációkat jó lenne kihagyni a vizsgálatokból.

5. Kísérlet az AH igazolására angol–német és német–angol korpuszon

Viktor Becher (2011) kutatási kérdése: mikor és miért explicitálják a fordítók a kötőelemeket? Üzleti szövegeket vizsgált angol–német és német–angol kétirányú korpuszon. Nemcsak kötőszókat vizsgált, hanem minden olyan nyelvi elemet, amely konnektív funkciót tölt be: pl: sorszámneveket *first, second*, bevezető szavakat: *however, as a result*. Ezért nem gépi lekérdezéssel dolgozott, hanem manuálisan elemezte kb. 90 000 szavas korpuszát (angol szöveg 21 222 szó, német fordítása 21 808 szó, német szöveg 21 253 szó, angol fordítása 24 474 szó). Ebben a korpuszban az 5. táblázatban látható módon oszlottak meg a kötőelemek.

Kötőelemek	Angol–német irány	Német–angol irány
Hozzáadás	114	48

Kihagyás	32	54
----------	----	----

5. táblázat
Kötőelemek hozzáadása és kihagyása a fordításban (Becher 2011)

Becher számításai igazolták az aszimmetria hipotézist, hiszen a kötőelemek száma mindkét irányban nőtt, a kötőelemek betoldása angol–német irányban nem járt együtt kötőelemek kihagyásával német–angol irányban. Az ellen viszont tiltakozik, hogy egy titokzatos fordítás-specifikus explicitációt tételezzünk fel, mely a fordítás univerzális sajátossága lenne (Becher 2011:32). Szerinte a kihagyások és betoldások minden esetben kielégítően megmagyarázhatók a két nyelv lexikai és grammatikai rendszerének különbségeivel. Pontosabban öt okot sorol fel, mely magyarázza a kihagyásokat és betoldásokat:

- (1) A fordító meg akar felelni a célnyelvi olvasóközönség normáinak.
- (2) A fordító kihasználja a célnyelvi rendszer nyújtotta speciális lehetőségeket.
- (3) A fordítónak valahogy kezelnie kell a célnyelvi rendszer korlátait.
- (4) A fordító el akarja kerülni a stilisztikailag nem semleges kifejezéseket.
- (5) A fordító kohézív célnyelvi szöveget szeretne létrehozni (Becher 2011:32, KK fordítása).

6. Kísérlet az AH igazolása cseh–német és német–cseh korpuszon

Petra Kosalova (2007) kétirányú (cseh–német, német–cseh) korpuszt használt. A korpusz mérete 40 ezer szó, a téma történelem, a szöveg műfaja ismeretterjesztő. A szintaktikai kondenzációt és dekonzenzációt vizsgálta. Szintaktikai kondenzációt végez a fordító, mikor a forrásnyelv ragozott igés szerkezeteit igeneves szerkezetekkel fordítja, és szintaktikai dekonzenzációt végez a fordító, mikor a forrásnyelv igeneves szerkezeteit ragozott igével fordítja a célnyelvre. A kutatás első fázisában az alábbi eredményeket kapta:

Szintaktikai szerkezet	Német–cseh irány	Cseh–német irány
Implicitációs eltolódás	73 (29,7%)	30 (26,1%)
Explicitációs eltolódás	173 (70,3)	85 (73,9%)

6. táblázat
Implicitációs és explicitációs eltolódások a német–cseh és cseh–német fordításban (Kosalova 2007)

A számszerű adatokból Kosalova azt a következtetést vonta le, hogy mindkét irányban dekonzenzáció megy végbe, mivel a német-cseh fordításban 40,6%-al több a dekonzenzáció mint a konzenzáció, a cseh-német fordításban pedig 47,8 %-al több a dekonzenzáció mint a konzenzáció. Tehát az explicitációt nem egyensúlyozza ki implicitáció a másik irányban. Ezzel az eredménnyel Kosalova az aszimmetria hipotézist bizonyítottnak tekinti. Tegyük hozzá, ebben a nyelvpárban és ebben a műfajban.

A kutatás második fázisában Kosalova összehasonlítható korpuszokat használt: eredeti (autentikus) német és cseh szövegeket. Első megállapítása: a német-cseh fordítási szöveg nominálisabb mint a cseh eredeti szövegek de igésebb mint a német eredeti szövegek. Második megállapítása: a cseh-német fordítási szöveg igésebb, mint a német eredeti szövegek, és nominálisabb mint a cseh eredeti szövegek. Tehát a fordítási szövegek valahol félúton helyezkednek el az eredeti (autentikus) forrásnyelvi szövegek és célnyelvi szövegek között (ezt korábban is többen kimutatták más nyelvpárokra, pl. orosz valamint oroszról fordított magyar és autentikus magyar szövegek egybevetésével Klaudy 1987, angol valamint angolról fordított magyar és autentikus magyar szövegek egybevetésével Pápai 2002).

7. Miért érdekes az AH vizsgálata a fordítástudományi kutatásokban?

A fordítástudomány a kétnyelvű beszédtevékenység legáltalánosabb törvényszerűségeit vizsgálja. Célja, hogy minél több, szisztematikus kutatással, rendszerzett és autentikus adatokkal alátámasztott ismeretet szerezzen a fordító kétnyelvű beszédtevékenységéről. Magyarázatot kíván találni minél több olyan fordítási műveletre, amelyet nem lehet megmagyarázni a nyelvi rendszerek különbségeivel (kontrasztív nyelvészet terrénuma), sem a fordító egyéni stílusával (irodalomtudomány terrénuma), hanem a fordítói beszédtevékenység általános jellegzetességeivel (ha vannak ilyenek).

Felhasznált irodalom

- Baker, M. 1995. Corpora in Translation Studies: An Overview and Some Suggestions for Future Research. *Target* 7:2. 223–243.
- Becher, V. 2011. When and why translators add connectives? *Target* 23:1. 26–47.
- Blum-Kulka, S. 1986. Shifts of Cohesion and Coherence in Translation. In: House, J. & Blum-Kulka, S. (eds.) *Interlingual and Intercultural Communication. Discourse and Cognition in Translation and Second Language Acquisition Studies*. Tübingen. Günter Narr Verlag. 17–37.
- Dentruck, K. 2012. Explicitation vs. Implication: a Bidirectional Corpus-based Analysis of Causal Connectives in French and Dutch Translations. *Across Languages and Cultures* 13:2. 211–229.

- Kamenická, R. 2008. Explicitation profile and translator style. In: Pym, A. & Perekrestenko, A. (eds.) *Translation Research Projects 1*. Tarragona: Intercultural Studies Group. Universitat Rovira i Virgili, 117–130.
- Klaudy K. 1987. *Fordítás és aktuális tagolás*. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Klaudy K. 1998. Explicitation. In: Baker, M. (ed.) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London. Routledge. 80–84.
- Klaudy K. 1999. Az explicitációs hipotézisről. *Fordítástudomány* 1:2. 5–21.
- Klaudy K. 2001. Az aszimmetria hipotézis. In: Bartha M. & Stephanides É. (szerk) *A nyelv szerepe az információs társadalomban*. A X. MANYE Kongresszus előadásai. Székesfehérvár. KJF. 371–379
- Klaudy K. 2009. The Asymmetry Hypothesis in Translation Research. In: Dimitriu, R. & Shlesinger, M. (eds) *Translators and their readers. In Homage to Eugene A. Nida*. Brussels. Les Editions du Hazard. 283–303.
- Klaudy K. & Károly K. 2005. Implication in Translation: Empirical Evidence for Operational Asymmetry in Translation. *Across Languages and Cultures*. 6: 1. 13–29.
- Konsalova, P. 2007. Explicitation as a Universal in Sintactic De/condensation. *Across Languages and Cultures* 8:1. 16–31.
- Pápai V 2002. Az explicitációs hipotézis vizsgálata angol-magyar és magyar-magyar párhuzamos korpuszok egybevetésével – doktori értekezés tézisei. *Fordítástudomány* 4:1. 97–122.
- Pekkanen, H. 2007. The Duet of the Author and the Translator: Looking at Style through Shifts in Literary Translation. *New Voices in Translation Studies* 3. 1-18.